

Hoe de tevredenheid in het pensioenstelsel langzaam afbrokkelt

Harry van Dalen, Kène Henkens, Arthur van Soest

Hoe de tevredenheid in het pensioenstelsel langzaam afbrokkelt

TPV 2022/14

Het Nederlandse pensioenstelsel geniet internationaal onder experts een hoge waardering. Uit nieuw onderzoek onder de Nederlandse bevolking blijkt echter dat de tevredenheid met het pensioenstelsel geleidelijk afneemt. Echter, over onderliggende onderdelen van het pensioenstelsel, zoals pensioeninkomen en pensioenleeftijd, tekent zich een groeiende ontevredenheid af. Vooral de hoogte van de pensioenleeftijd is een duidelijke bron van ontevredenheid. Vooral de leeftijds-groep van 55-64 jaar is zeer ontevreden over dit aspect.

1. Tevredenheid over pensioen

Het Nederlandse pensioenstelsel staat voor een groot-schalige hervorming waarmee het stelsel weer robuust genoeg moet zijn om de vergrijzing van de bevolking te kunnen opvangen en beter is toegesneden op het veranderde karakter van de arbeidsmarkt. Volgens sommigen is een dergelijke verandering overbodig omdat het Nederlandse stelsel al jaren bekend staat als een van de best ingerichte pensioenstelsels in de wereld (zie de jaarlijkse Mercer-index). Anderen zien echter hervorming als onontkoombaar, wil het stelsel een duurzaam pensioencontract kunnen aanbieden voor jong en oud en voor bestaande en volgende generaties. Hervorming moet ook het draagvlak voor het pensioenstelsel vergroten. Vertrouwen in de spelers in het pensioenveld, in de keuzes die ze maken en de diensten die ze aanbieden is noodzakelijk om het stelsel en gemaakte aanpassingen goed te laten werken. Een aan vertrouwen gerelateerd begrip is tevredenheid met het stelsel. Dit is van groot belang omdat de voorkeuren van burgers een diepgaand effect kunnen hebben op het beleid (Cremer en Pestieau, 2000; Brooks en Manza, 2007). Het begrijpen van de factoren die maken dat mensen meer of minder tevreden zijn met het stelsel of met hun eigen pensioenvoorzieningen is dan ook direct relevant voor het draagvlak voor noodzakelijke hervormingen (O'Donnell en Tinios, 2003). Bovendien hangt tevredenheid over het pensioen samen met tevredenheid over het werk in het algemeen (Luchak en Gellatly, 2002) en dat is een belangrijke drijfveer voor tevredenheid met het leven in het algemeen (Van Praag et al., 2003).

Er valt dan ook veel te leren van de tevredenheid die burgers en deelnemers hebben in het Nederlandse pensioenstelsel. Niet alleen omdat tevredenheid een prestatie-maatstaf kan zijn die de mate aangeeft waarin een organisatie de wensen of verwachtingen van deelnemers kan inlossen. Een hoge tevredenheid over het pensioen-

stelsel kan ook een hinderpaal zijn omdat het de neiging of instelling "if it aint broke, why fix it?" kan oproepen. Op het terrein van pensioendienstverlening is tevredenheid een moeilijk concept omdat de meningsvorming zich voor een belangrijk deel baseert op het verleden, op ervaringen. Pensioen wordt wel eens omschreven als een ervaringsgoed: je kunt pas een mening over een dergelijke goed uitspreken wanneer men het genot of nut van pensioen daadwerkelijk ervaart. Strikt genomen kan een verzekering natuurlijk al zijn vruchten afwerpen ook al vindt het ongeluk niet plaats, omdat het vooraf indekken van het risico een gerust gevoel geeft.

Doel van dit artikel is om na te gaan hoe tevredenheid over het pensioenstelsel en onderliggende elementen (de eigen pensioenleeftijd, hoogte pensioeninkomen en eigen pensioenvoorzieningen) zich heeft ontwikkeld aan het begin van de 21ste eeuw, om precies te zijn de periode van 2006 tot 2021. Deze periode is een roerige die vooral gekenmerkt wordt door de invloed van de Grote Recessie en de hervorming van het pensioenstelsel die uitmondde in het pensioenakkoord van 2019. De centrale vraag is hoe de tevredenheid over het Nederlandse pensioenstelsel zich heeft ontwikkeld, waarbij we in het bijzonder geïnteresseerd zijn of de ontwikkelingen uiteenlopen voor verschillende sociaal-demografische groepen. Om hier meer inzicht in te krijgen kijken we of de verklarende factoren van tevredenheid in 2021 afwijken van de factoren van een decennium eerder. De data die we gebruiken zijn enerzijds data die Netspar tussen 2006 en 2012 via Centerdata op regelmatige tijden heeft verzameld om ervaringen en meningen van de Nederlandse bevolking op het terrein van pensioen te peilen. Om die ontwikkelingen van toen te spiegelen aan het heden is in oktober 2021 een peiling gehouden onder de Nederlandse bevolking met identieke vraagstelling (via het LISS-panel van Centerdata). In totaal omvat het databestand 38.550 waarnemingen.

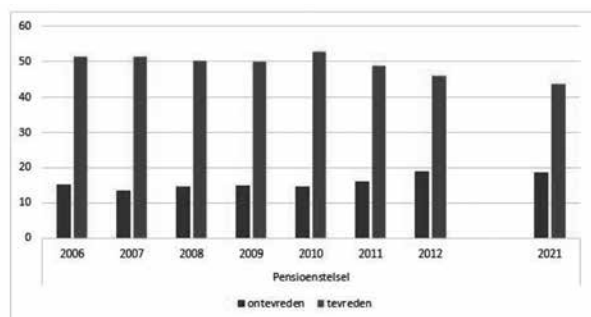
2. Stabiele tevredenheid

De tevredenheid over pensioen is gemeten met een aantal vragen waarbij respondenten hun tevredenheid een rapportcijfer moeten geven van 1 tot 10. De overkoepelende vraag of respondenten tevreden zijn met het Nederlandse pensioenstelsel luidt bijvoorbeeld: "Bij elkaar genomen, hoe tevreden bent u met het huidige AOW- en pensioenstelsel in Nederland?" Figuur 1 toont in een notendop dat, ondanks de financiële crisis die zich in 2008 en 2009 in volle breedte openbaarde in Nederland, de tevredenheid (cijfer 7-10) en ontevredenheid (cijfer 1-4) redelijk stabiel is gebleven: tussen 2006 en 2010 schommelt de tevredenheid rond 50 procent en de ontevredenheid varieert rond 13-15 procent. Na 2011 is de financiële crisis uiteraard niet uitgewoed, en vanaf dat moment worden de geesten rijp gemaakt om het pensioenstelsel te hervormen, met als

¹ Van Dalen is verbonden aan NIDI-KNAW en Tilburg University, Henkens aan NIDI-KNAW, Universiteit Amsterdam en UMCG Groningen, Van Soest aan Tilburg University en Netspar.

meest concrete beleidsvoorstel de stapsgewijze verhoging van de AOW-leeftijd. Het is moeilijk om beide effecten goed te scheiden in figuur 1, maar we zien wel een lichte daling van tevredenheid en stijgende ontevredenheid – ongeveer 1 op de 5 respondenten is in 2021 duidelijk ontevreden. Gegeven de majeure schokken door de financiële crisis, die ook de dekkningsgraden van pensioenfondsen negatief hebben beïnvloed, en de ingrijpende veranderingen in het pensioenstelsel, is de verandering in de tevredenheid eigenlijk nog tamelijk beperkt.

Figuur 1: (On)tevredenheid met het Nederlandse pensioenstelsel, Nederlandse bevolking, 2006-2021

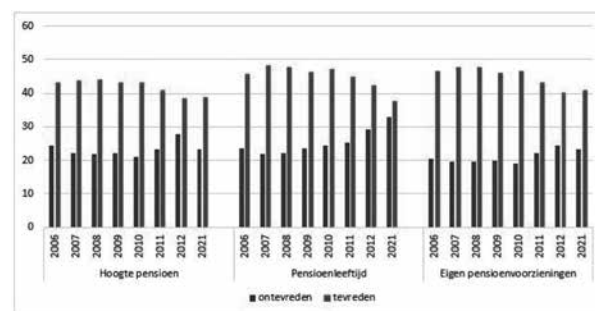

(a) De vraag waarop deze uitkomst is gebaseerd luidt: “Bij elkaar genomen, hoe tevreden bent u met het huidige AOW- en pensioenstelsel in Nederland?” met als antwoordcategorieën 1 (= helemaal niet tevreden) tot 10 (= uiterst tevreden). De categorieën ontevreden in de figuur zijn respondenten die het stelsel een duidelijke onvoldoende geven (1-4) en de tevreden respondenten geven een duidelijke voldoende (7-10). De gematigden (met waardering 5-6) is de ontbrekende categorie in de figuur. Alle cijfers in de figuren zijn gewogen naar leeftijd, opleiding en geslacht om te corrigeren voor non-respons.

Bron: Netspar pensioen barometer (2006-20212) en NIDI-Netspar pensioen monitor (2021)

De vervolgvraag is of die ogenschijnlijke stabiliteit ook terug te vinden is voor meer specifieke en concrete pensioenonderwerpen. Figuur 2 brengt dit op soortgelijke wijze in kaart voor de hoogte van het pensioen, de pensioenleeftijd en de eigen pensioenvoorzieningen. Het meest in het oog springende element in vergelijking met figuur 1 is dat de ontevredenheid op een veel hoger niveau ligt en de tevredenheid op een lager niveau. Klaarblijkelijk geven meer concrete vragen over de eigen situatie meer uitgesproken beoordelingen van pensioen, waarbij de beoordeling van de pensioenleeftijd een verontrustende ontwikkeling vertoont: was in 2006 nog een op de vijf ingezetenen ontevreden over de pensioenleeftijd, in 2021 is dat getal gegroeid naar een op de drie. En de groep van tevredenen is duidelijk gekrompen: voor de crisis schommelde de tevredenheid rond de 47 procent, in 2021 was nog maar 38 procent tevreden. Met andere woorden, de groepen tevredenen en ontevredenen zijn bijna even groot geworden.

Figuur 2: (On)tevredenheid met hoogte pensioen, pensioenleeftijd en eigen pensioenvoorzieningen, Nederlandse bevolking 2006-2021

De vragen waarop deze uitkomsten zijn gebaseerd luiden: (1) “Hoe tevreden bent u met de hoogte van uw (verwachte [niet gepensioneerd]) inkomen na pensionering?”; (2) “Hoe tevreden bent u met de leeftijd waarop u met pensioen kon gaan/denkt te kunnen gaan [niet gepensioneerd]?”; (3) “Hoe tevreden bent u met uw eigen pensioenvoorzieningen?”

Bron: Netspar pensioen barometer (2006-20212) en NIDI-Netspar pensioen monitor (2021)

3. Onderliggende divergentie in tevredenheid

Een vergelijking van de gegevens verzameld tot en met 2012 met de gegevens van 2021 leert dat de tevredenheid met het pensioenstelsel licht is afgenomen. Een belangrijke vraag is of die veranderingen uniform zijn en plaatsvinden in alle sociaal-demografische groepen of dat de determinanten van tevredenheid thans verschillen van de determinanten tien jaar geleden. Om hierin meer inzicht te krijgen zijn voor elk onderscheiden aspect van het pensioenstelsel twee regressievergelijkingen geschat waarin tevredenheid werd gerelateerd aan leeftijd, opleiding, geslacht en de positie op de woningmarkt. De eerste regressieanalyse was gebaseerd op de gegevens verzameld voor de periode 2006-2012 en de tweede op de gegevens van 2021. Tabel 1 geeft op beknopte wijze de schattingsresultaten weer. Omdat het een lineaire regressie is van tevredenheid (met 10-punts waarderingsschaal) kan men de geschatte coëfficiënten interpreteren als de invloed van kenmerken in punten. Om een voorbeeld te geven, respondenten van 65 jaar of ouder zijn in 2021 1,10 punten tevredener over het pensioenstelsel dan respondenten in de leeftijd 16-34 jaar met dezelfde overige karakteristieken. Voor alle onderscheiden aspecten van het pensioen hebben leeftijd en opleiding een duidelijke invloed op de tevredenheid. Wat dat betreft is het opvallend dat vooral de oudere leeftijdsgroepen positiever zijn over alle pensioenaspecten en de pensioenleeftijd in het bijzonder. Dit kan voor een deel terug te voeren zijn op verworven rechten die anders en gunstiger zijn dan voor jongeren.

Het feit dat jongere en middelbare leeftijdsgroepen zich niet van elkaar onderscheiden kan ook te wijten zijn aan desinteresse in en geringe kennis van pensioen (Van Dalen en Henkens, 2021). De geringe pensioenkennis wordt voor een deel ondervangen door voor opleidingsniveau te controleren. Het opleidingsniveau heeft een overduidelijk po-

sitief effect op tevredenheid, waarbij hogeropgeleiden (hbo, wo) in alle gemeten dimensies veel tevredener zijn dan laagopgeleiden, hetgeen ook wel iets zegt over de specificiteit van de pensioensector omdat pensioen, en zeker het Nederlandse pensioen, een complex product is.

Tot slot kan het resultaat dat het type woning waarin men woont (koop of huur) niet buiten beschouwing blijven. Wie in een huurwoning woont is minder tevreden over de hoogte van het pensioen en de eigen pensioenvoorzieningen dan zij die in een koopwoning wonen. Dit heeft mogelijk te maken met het gegeven dat de koopkracht van het pensioen danig lager kan worden wanneer men als gepensioneerde sterk afhankelijk is van de relatief gezien hoge huurprijzen voor woonruimte en de jaarlijkse huurverhogingen. De relatief hoge prijs van wonen voor huurders maakt het ook waarschijnlijker dat er weinig ruimte overblijft om in de derde pijler te sparen voor pensioen.

Hoewel effecten van sociaal-demografische achtergrondkenmerken op tevredenheid in beide periodes duidelijk zijn, tonen de resultaten voor 2021 toch enkele opvallende verschillen met de schattingsresultaten van een decennium eerder. De significante verschillen tussen de jaren zijn aangegeven met een grijs gemaakt vlak. In de eerste plaats valt op dat de man-vrouwverschillen in de tevredenheid met de eigen pensioensituatie in 2021 kleiner zijn dan ruwweg tien jaar eerder. Dit is een afspiegeling van de versterking van de arbeidspositie van vrouwen. In de tweede plaats valt

op dat personen met een huurwoning nog minder tevreden zijn geworden over het pensioenstelsel. Dit voedt de gedachte dat het eigenwoningbezit een belangrijkere pijler is van vermogensvorming die wordt meegewogen in de beoordeling van de beoordeling van het pensioen. Tot slot valt de positie van personen in de leeftijd van 55-64 jaar sterk op. In de leeftijdsgroep 55-64 jaar is de tevredenheid met de pensioenleeftijd sterk afgenomen. Enerzijds kan dit een reflectie zijn van de verhoging van de AOW-leeftijd die in 2015 onverwacht met een versneld tempo werd doorgevoerd (Henkens et al. 2016; De Beer, Van Dalen, Henkens, 2019). Anderzijds kan het ook te maken hebben met een onvrede over de verminderde mogelijkheden voor vervroegde uittreding. Het feit dat 65-plussers zo sterk afwijken van de 55-64-jarigen heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat zij nog konden bogen op een AOW-leeftijd van 65 jaar en in veel gevallen regelingen hadden die nog veel eerder uittreden wel mogelijk maakten.

Deze resultaten sporen met eerder onderzoek van De Bresser en Van Soest (2015) dat laat zien dat hoe lager de verwachte pensioenleeftijd, des te tevredener respondenten zijn met het stelsel en de geboden pensioenleeftijd. Zoals uit de schattingsresultaten blijkt, verschilt de reactie op deze ontwikkeling echter nogal voor verschillende leeftijdsgroepen. Figuur 3 brengt het contrast tussen de leeftijdsgroepen meer gedetailleerd in kaart. Deze figuur toont de tevredenheid met de pensioenleeftijd voor de leeftijdsgroepen jonger dan 55-jaar, 55 tot en met 64 jaar,

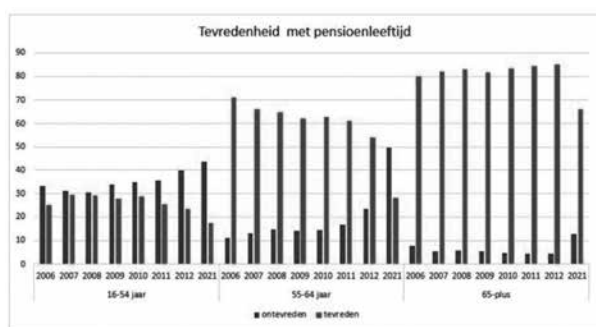
Tabel 1: verklaring tevredenheid met het pensioenstelsel en onderliggende onderdelen van dit stelsel

	Tevredenheid (1-10 schaal) met:							
	Pensioenstelsel		Hoogte pensioen		Pensioenleeftijd		Eigen pensioen-voorzieningen	
	2006-2012	2021	2006-2012	2021	2006-2012	2021	2006-2012	2021
Geslacht (man = ref.)	-0,16**	-0,13	-0,38**	-0,21*	-0,24**	-0,05	-0,44**	-0,18
Partner (geen = ref.)	-0,20**	-0,24*	-0,06	-0,27*	-0,10	-0,14	-0,08	-0,17
Leeftijd (16-34 = ref.)								
35-44	0,07	0,05	-0,01	0,03	-0,01	-0,06	0,01	0,08
45-54	0,07	0,07	0,06	0,30	-0,11	-0,05	0,03	0,32
55-64	0,75**	0,25	0,58**	0,47**	1,61**	0,07	0,81**	0,58**
65 en ouder	1,29**	1,10**	1,34**	1,43**	2,74**	2,86**	1,63**	1,87**
Opleiding (laag = ref.)								
Midden	0,28**	0,39**	0,20*	0,37**	0,17	0,20	0,15	0,41**
Hoog	0,61**	0,74**	0,63**	0,80**	0,50**	0,60**	0,56**	0,81**
Woning (koopwoning = ref.)								
Huurwoning	-0,30**	-0,65**	-0,66**	-0,90**	-0,34**	-0,62**	-0,68**	-0,89**
Constante	6,03**	5,64**	5,93**	5,48**	5,49**	4,51**	6,18**	5,18**
N =	36.379	1750	33.903	1750	34.089	1750	35.281	1750
R ²	0,11	0,10	0,15	0,14	0,27	0,27	0,16	0,18

* p < 0,05, ** p < 0,01; geschat met OLS; gecorrigeerd voor clustereffecten (op respondentnummer). Grijs vlakken geven aan dat de verschillen in coëfficiënten significant van elkaar verschillen (p < 0,05).

en 65 jaar en ouder. Voor degenen onder 55 jaar was de onvrede altijd al relatief hoog en deze groeide geleidelijk door vanaf 2008, toen het debat over de verhoging van de AOW-leeftijd veel concreter werd. Onder de 55-64-jarigen was de tevredenheid tot 2012 relatief hoog, maar dat beeld is sindsdien volledig veranderd. In geen enkele leeftijdsgroep is de onvrede over de pensioenleeftijd in 2021 zo groot als onder de 55-64-jarigen. Voor 65-plussers zien we over het algemeen een heel tevreden groep voor de periode 2006-2012: tussen 85 en 90 procent is tevreden met de eigen pensioenleeftijd. Voor die groep was de AOW-leeftijd nog 65 jaar en hoogstwaarschijnlijk was de uittredleeftijd vaak nog veel lager als gevolg van de VUT en andere aantrekkelijke regelingen.

Figuur 3: Tevredenheid met de eigen (verwachte) pensioenleeftijd, voor drie leeftijdsgroepen

Bron: Netspar pensioen barometer (2006-20212) en NIDI-Netspar pensioen monitor (2021)

4. Conclusies

Na jaren van stabiliteit in tevredenheid ondanks de economische en financiële crisis, lijkt de pensioensector nu geconfronteerd te worden met groeiende ontevredenheid en verdeeldheid, die vooral lijkt voort te komen uit de recente hervormingen van de pensioenleeftijd. De tevredenheid met het stelsel en de eigen pensioenvoorzieningen als geheel in de hele bevolking was in 2021 iets lager dan in de jaren 2006 tot en met 2012. Indien we specifiek kijken naar tevredenheid met de eigen pensioenleeftijd dan was die afname al een stuk groter. Nadere analyse leert dat dit vooral in hoge mate terug te zien is binnen de leeftijdsgroep 55-64: zij werden het sterkst geconfronteerd met de gevolgen van de verhoging van de AOW-leeftijd en het verdwijnen van gunstige vervroegde uittredingsregelingen.

Het lijkt erop dat vooral de ongelijke mogelijkheden van verschillende generaties ten aanzien van de pensioenleeftijd spanningen en ontevredenheid opleveren. De verhoging van de AOW-leeftijd en inperking van vervroegde uittredingsregelingen zijn de meest zichtbare aspecten van de pensioenhervormingen in de voorbije decennia en het is dan ook niet verwonderlijk dat die elementen tot de meeste ontevredenheid leiden, vooral onder diegenen die er direct zelf mee geconfronteerd worden. Dit wil uiteraard niet zeggen dat andere onderdelen geen reden tot zorg bieden. Wellicht zal bijvoorbeeld in de nabije toekomst ook de hoogte van het pensioen meer aandacht krijgen, onder

druk van de sterk gegroeide inflatie en daarbij achterblijvende indexatie van AOW- en pensioenuitkeringen.

Een andere opmerkelijke ontwikkeling is de betekenis van de eigen woning. Woningbezitters waren in de periode 2006-2012 tevredener over het stelsel en de eigen voorzieningen dan huurders, maar onze analyse laat zien dat die verschillen flink zijn toegenomen. Al eerder is aangetoond dat huiseigenaren een grotere kans hebben dan huurders om hun gewenste levensstandaard na pensioenering te bereiken (De Bresser en Knoef, 2015). Met de stijgende huren en huizenprijzen, de stimulans om de hypotheek af te lossen en de ingevoerde keuzemogelijkheid om bij pensionering een bedrag ineens te gebruiken met het oog op o.a. zo'n vervroegde aflossing worden de verschillen alleen maar groter. Meer in het algemeen lijkt het verstandig ervoor te waken dat de extra keuzemogelijkheden die de hervorming met zich meebrengt niet alleen ten goede komen aan de hogere inkomens- en vermogensgroepen die deze het minste nodig hebben.

5. Literatuur

- Bissonnette, L., en A. van Soest, (2015). Heterogeneity in consumers' income and pension expectations. *Journal of Pension Economics & Finance*, 14(4), 439-465.
- Bresser, J. de, en M. Knoef (2015). Can the Dutch meet their own retirement expenditure goals? *Labour Economics*, 34, 100-117.
- Bresser, J. de, en A. van Soest, (2015). Retirement expectations and satisfaction with retirement provisions. *Review of Income and Wealth*, 61(1), 119-139.
- Brooks, C., en J. Manza (2007). *Why Welfare States Persist: The Importance of Public Opinion in Democracies*, University of Chicago Press, Chicago.
- Cremer, H., en P. Pestieau (2000). Reforming Our Pension System: Is It a Demographic, Financial or Political Problem? *European Economic Review*, 44(4-6), 974-983.
- Dalen, H.,P. van, en K. Henkens, 2021, Gemengde gevoelens rond het nieuwe pensioenstelsel, *PensioenMagazine* 2021/112.
- Henkens, K., Solinge, H. van, Damman, M., Dingenmans, E. (2016), Langer doorwerken valt nog niet mee. *Demos* 32 (2): 1-4.
- Hershey, D.A., van Dalen, H.P., Conen, W., en K. Henkens (2017). Are "voluntary" self-employed better prepared for retirement than "forced" self-employed? *Work, Aging and Retirement*, 3(3), 243-256.
- Luchak, A., en I. Gellatly (2002). How Pension Accrual Affects Job Satisfaction. *Journal of Labor Research*, 23(1), 145-162.
- O'Donnell, O., en P. Tinios (2003). The Politics of Pension Reform: Lessons from Public Attitudes in Greece, *Political Studies*, 51(2), 262-28.
- Praag, B.M.S. van, P. Frijters, en A. Ferrer-i-Carbonell (2003), The Anatomy of Subjective Well-Being. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 51(1), 29-49.